

ПРИЛОЗИ

ЛУЖИЧКИ СРБИ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ — ОСНОВНЕ ЛИНИЈЕ ЗА ЊИХОВУ ИСТОРИЈУ ОД VI ДО XII ВЕКА

Почеци лужичкосрпске историје и станишта племена

Најстарије словенско-српско¹ насељавање данашње двојезичне Лужице као и бивших лужичкосрпских области на средњој Лаби спада, према данашњем стању истраживања, негде у VI век наше ере.² Оно је тесно везано за преисторијске сеобе народа, нарочито за досељавање словенских племена у области на западу од Одре. Ово досељавање се вршило вероватно после пада Тириншке империје год. 531. а пре настанка Самове државе на почетку VII века, а долазило је у првом реду из данашње Народне Републике Пољске.³ У то време стварало се и развијало између Сале и Бобре/Нисе етничко уједињење српских племена која су се у току даљег културног и политичког развоја брзо диференцирала и око 850. г. састојала од више племена. Од њих Лужичани, Милчани, Гломачи, Њижићи (поред градова Торгау/Десау), Суселци (око Делича) и Љутићи (у области данашњег Лајпцига) чине две трећине целе племенске групе. Затим, већина малих племена населила се близу данашњих немачких градова Хале, Алтенбург и Дрезден. Првобитно су аутори франачких извора говорили уопштено о Србима

---

¹ У даљем тексту под именом Срби треба разумети Лужичке Србе који тада још нису имали то име.

² Срби се први пут помињу у писаним изворима 631. године, и то у вези са Самовом владавином на територији данашње ЧШСР. Упор.: *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus*, u: MGH SS rer. Merov. sv. II, Hrsg. von B. Krusch, Hannover 1888, str. 155.

³ О средњовековној традицији о пореклу Словена насељених северно од Дунава упор. В. Horák, D. Trávníček, *Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii* (тзв. Баварски географ), Praha 1956, str. 2 и даље. О пореклу јужних Срба упор. Р. Новаковић, Срби Константина Порфирогенига и англосаксонског краља Алфреда, Зборник Историског Музеја Србије, 11—12, Београд 1975, стр. 3—48. Р. Н. рачуна да су Срби населили крајеве око средње Лабе већ у IV веку наше ере и сматра Србе старим становницима Германије.

(Сурби, Сороби) и смештали их у области већином поред Лабe, касније се у изворима јавља читав низ племена са својим именима, и то на западу као и на истоку од Лабe (839. Коледићи, 850. Милчани). Племе Гломача које су Франци називали Таламинзи насељавало је обе обале Лабe. У IX и X веку ова племена нису чинила политичку целину. Нека, нарочито она поред Сале, потпадала су од VIII века повремено Франачком а касније источнофраначком царству које их је ујединило у нарочити политички појас тзв. *Limes Sorabicus* (849—880).

*Привредне и друштвене прилике у току прелаза
у феудализам (VI—X век)*

У друштвеној продукцији, која је код именованих племена била основа колективног живота, ратарство и сточарство заузимало је главно место. Из њихових приноса велика већина становника црпила је већ у најстарије време потребна средства за живот. Напредак ових привредних грана извршио је велики утицај на социјално-економски развој племена, нарочито на стварање друштвеног вишка, и на развој занатства као и на политичку моћ или слабост племенске аристократије и културне традиције сеоског становништва.

Међу археолошким налазима из најстаријег времена налазе се гвоздена рала, српови, пшеница, кости домаћих животиња свих врста.⁴ Тако су становници некадашње насеобине и утврђења Торнов, срез Калава, већ у VI—VII веку гајили пшеницу, раж, оvas и лан.⁵ Они су познавали све врсте средњовековне домаће стоке. Ратари су обделавали земљу дрвеним плугом који је већином већ имао гвоздено рало. Познате су биле јесење и пролетње сетве. Од XI века владао је двопољни пољопривредни систем. Ратари су сејали пшеницу, јечам, раж и просо. Сетве су доносиле две или три жетве. Сточарство је чинило други значајан стуб производње. Оно је од најстаријих времена снабдевало месом у довољној мери већину становништва села и утврђења. Међу врстама домаће стоке на првом месту гајиле су се краве и свиње, затим овце, козе и коњи. Међу дажбинама српских племена у X веку често се јављају порезе и десетак од

⁴ Види о томе подробније: *J. Brankačk, Studien zur Wirtschaft und Sozialstruktur der Westslawen zwischen Elbe-Saale und Oder aus der Zeit vom 9. bis zum 12. Jahrhundert, Bautzen 1964, стр. 271; и даље, Die Slawen in Deutschland Geschichte und Kultur der slawischen Strömung westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert Hrg. von J. Herrmann, Berlin 1970, стр. 46, 53, 58, 60, 65.*

⁵ *J. Herrmann, Der Beitrag der Ausgrabungen in Tornow, Kr. Calau, zur germanischen und slawischen Siedlungs —, Wirtschaft — und Kulturgeschichte, u Zeitschr. f. Archäologie, св. 4 (1970), стр. 71.*

стоке. Тадашња стока, у поређењу са данашњом, била је мања и лакша, упор. заклана свиња тежила је највише центу и по.

Сточарство је становништву гарантовало исхрану месом, снабдевање млеком, као и обраду поља. У запрегу су се упредзали нарочито волови. Једном речи, производња жита и сточарство били су у овим вековима важан фактор диференцијације становништва и класног раслојавања друштва. Вероватно су већ у IX/X веку ратарске породице обрађивале земљу индивидуално, док је поседовање земље још колективно. Племенски кнезови, старешине утврђења и села, тзв. жупани, као и поједини богати ратари, имали су већ тада, вероватно, земљу у личној својини. Двориште, кућа и стока, производна оруђа, робови и новац већ пре X века били су прешли у индивидуални посед појединих породица.

Другостепен, али ипак важан значај придајемо осталим облицима друштвене производње, као лову, риболову и пчеларству. Медвед, вук и тур живели су у тада још доста пространим шумама. У старосрпском насељу код Десау-Мосикау археолози су пронашли међу костима звери и лобању вука. Као ловачка оруђа употребљавале су се замке, мреже, стреле и копча. Од костију дивљачи и рогова израђивала су се најразноврснија оруђа и предмети (мотике, игле, чешљеви). Неке звери су ловили због коже. Већ у XIII веку становници Доње Лужице морали су продавати медвеђу кожу. Рибарство је било важан културни фактор нарочито на језерима око доње Шпреве и уз Лабу. И мед, восак и медовина кроз цео средњи век били су незаменљиви и веома тражени производи. Значајну улогу играло је шумарство. Шума је давала гљиве и јагоде, а дрво је било потребно сваком домаћинству за огрев и за прављење куће.

Занат, индустрија и трговина настали су и развили се у вези с ратарском производњом, на општедруштвеним процесима и традиционалним, скоро вековима старим основама. У IX/X веку српска племена познавала су десетак разних заната, између осталих ковачки, грнчарски, коларски, тесарски занат, обраду драгих метала, као и низ домаћих радова занатског карактера. Било је познато вађење соли и израда млинског камена. Знатан број оруђа и предмета које су пронашли археолози сведочи о мањој или већој раширености ових заната код српских племена. Од гвожђа су углавном израђивали оружје и радна оруђа, као рала, српове, ножеве, али и потковице и оструге. Облици кућа, утврђења и мостова, као и израда предмета свакодневне употребе, захтевали су бар од X века специјализовање и виши ниво обраде метала и дрвета. У IX и X веку било је подигнуто око 200 утврђења. За њих је била потребна велика количина дрвеног грађевинског материјала. Ископавањем доњолужичког

Торнова било је утврђено⁶ да је старо српско становништво већ око 800. године употребљавало најважнија средства за производњу грнчарије: грнчарски точак и грнчарске пећи. Накит и предмети од сребра и бронзе, као прстење и гривне,⁷ сведоче да су занатлије неких племена доста вешто обрађивали племените метале. Сребро и злато јављају се код српских племена године 970. и 1013. као средство плаћања порезе. Немачки феудалци су 1004. године претили потчињеном становништву на територији седамнаест утврђења уз Лабу да ће десетак платити у злату, ако одбијају да га редовно плате.

Од IX века интензивно су се развијали трговински односи између појединих племена и њихових суседа. У Дидендорфском капитулару франачки владар је од 805. године за трговање између Франака и Л. Срба основао утврђене градове Хале и Ерфурт. Трговало се робљем, коњима, житом, стоком и накитом. Као еквивалент првенствено су користили платно и кован новац.

Упоредо с даљим развојем ратарства и сточарства, занатства и трговине настајали су у VIII/IX веку уз центре економске и политичке моћи кнежева и жупана прва подграђа са занатлијским насеобинама. Такви раноградски центри били су уз градове Церниг (Zörnig), Холм, Тауха (Taucha) код Лајпцига, Алтенбург, Љубуша (Liubusua) код Лукова и уз утврђење Будишин. У некадашњем утврђењу Торнов откривене су занатлијске радионице грнчарије и обраде гвожђа. Фортификације утврђења Холм код Ландсберга, поменутог 961. године, обухватале су велику површину од око пет хектара. Експанзија немачког феудалног племства на исток прекинула је у X веку овај оригинални раноградски развој.

Село је било најмања јединица насеља. Група села чинила је територију утврђеног града (civitas), која се вероватно код Гламочана назвала жупа. Више територија утврђеног града чинило је племе или племенски савез. Тако су Милчани 850. године имали тридесет територија утврђених градова, српска племена западно од Мулде педесет, а Гломачи око Мајсена четрнаест.

У свему може се констатовати да су српска племена од VI до X века достигла у сеоској привреди и занатству висок ниво. То важи нарочито за нека племена, као Лужичане, Гломаче и Милчане, која су имала напредну материјалну културу.

⁶ J. Herrmann, *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse in der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe*, Berlin 1968, стр. 102.

⁷ *Kultur und Kunst der Slawen in Deutschland vom 7. bis 13. Jahrhundert*, Bearbeitet von J. Herrmann, Berlin 1965, слика бр. 40; M. Bach, S. Dušek, *Slawen in Thüringen. Geschichte, Kultur und Anthropologie in 10. bis 12. Jahrhundert*, Weimar 1971.

У првим вековима после досељења српска племена су живела на прелазу из последњег ступња првобитног друштва у феудализам. У друштвеном животу племена доминирала је народна скупштина, савет племенске аристократије и војне вође. Од IX века наовамо образовале су се код већине племена четири веће социјалне групе:

- горњи слој са кнежевима на челу;
- група слободних који су већином били ратари и сточари;
- слој мање слободних ратара и сточара, неслободних и робова;
- по броју још слабија група занатлија и трговаца.

Од њих настају почеци класне структуре феудалног друштва. Овај развој везан је за пораст становништва, за појачану нову колонизацију, настанак неаграрних насеља, сеоских утврђења и племићких утврђених седишта.

Најзначајнију улогу, политичку и друштвену, у племену играли су представници горњег слоја. Тако су племенски кнежеви или краљеви у VIII/IX веку већ имали доста велику власт и широке компетенције. Кнез је предводио војску, склапао уговоре и мир, организовао устанке и на франачким скупштинама заступао политичке ствари племена. Најважнији српски кнежеви поменути у изворима били су Дерван (631), Милидух (806) и Чемислав (839). Поред кнежева најразноврсније функције вршили су њима подређени војни заповедници утврђења и сеоске старешине. Тај део горњег друштвеног слоја већином није живео од рада својих руку и није учествовао у производњи. Његова власт ослањала се у великој мери на дружине, градове, земљу и данак једног дела становништва. У већ наведеном Торнову владао је такав старешина утврђења око 800. године над делом зависних ратара, неслободних занатлија и дворске чељади. Горњи слој је у целокупном своме друштвеном деловању и политичким одлукама зависио, бар код неких племена, од сагласности већине слободних у племену.

Између горње врсте и слободних ратара и сточара била је група коњаника који се наводе у изворима око 990/1000.

Велику већину у племену чинили су ратари који су већином били слободни. Они су, негде између VI и X/XII века, основали упорним радом око хиљаду насеља, обрађивали су и култивисали земљу која им је припадала и са својом радном снагом чинили главну покретачку продуктивну снагу земље. Ратари су били и главни творци значајног броја утврђених градова и језгро племенске војске. У првим вековима по досељењу већина припадника племена живела је у великим заједницама које су увек биле у породичним везама. Распад таквог насеља свакако се потврђује у бившем доњолужичкосрпском Торнову. Данас је тешко реконструисати социјалне разлике међу тим

ратарским становништвом. Саксонски хроничар Видукинд из Корвеја прича да су Гломачи морали после ратних пустошења 906. године да раде за жито код суседних племена, што значи да служе. Вероватно су у X веку богатији ратари и сточари, коњаници и сеоске старешине имали више жита и домаће стоке тако да су могли од тога давати на зајам за идућу жетву. На тај начин сиромашнији ратари постали су зависни. Ратови и слабе жетве ишли су на руку таквом развоју. Тако су и у српским племенима настале прве комендације као рани облици феудалне зависности. Ово раслојавање настало је нарочито у горњем слоју код Лужичана, Гломачана и уз утврђења дуж Сале. У комплексу утврђења у Торнову пронађена је пшеница која је, по мишљењу археолога, била предата као данак граду и која исто тако указује на развој ових ранокласних односа. У ствари је тешко доказати да та нађена пшеница има карактер данка. Писани извори и историјски развој у IX/X веку, нарочито социјални састав племенске војске као и ток ратова који су вођени за слободу тих племена, више указују на неразвијене феудалне односе и јак утицај војно-демократских институција у овим областима.

Мање слободни или полуслободни ратари чинили су прелаз ка неслободним и робовима који су постојали код Полапских Словена а исто и код Лужичких Срба вероватно од IX века надаље. Војна демократија уз стална ратовања разделила је друштво на богате и сиромашне, кнежеве, племиће, слободне, неслободне и робове. У ратовима ратни заробљеници били су продани па натерани на тежак рад. Вероватно су ови заробљеници радили и као слуге на економији племенске аристократије. Године 939. и 971. племена уз средњу Лабу и Шпреву плаћала су десетак у људима и робовима (*decem hominibus, mancipia*). Осим робова и ратара који су плаћали порез, у племену су живеле и друге групе мање слободних, на пример задужени ратари. Рибари, пчелари, ловци, занатлије, трговци и специјални сточари допуњују слику социјалне структуре наведених племена тога времена.

Култ и уметност познородовског доба

Уметност, магија и паганска религија имале су код српских племена стару традицију а у друштвеном животу социјалних класа значајно место. Оне су биле чврсто повезане са друштвеном производњом, мноштвом и шароликошћу материјалне културе која се јавља нарочито на предметима свакодневне употребе.

У светим шумама, крај језера и извора слављени су богови појединих племена. Тако су се припадници племена Гломача окупљали крај језера Гломози да би приносили жртве и га-

тали будућност према промени боје воде. Хроничар Титмар из Мерзебурга о томе пише: „Кад домородци очекују мир а земља плодове не откаже, оно (језеро), покривено пшеницом, овсом и жиром, развесели срца становника који у близини живе, и често се крај њега окупљају. Кад ударе дивљи ратни вихори, оно крвљу и пепелом најављује вест о будућем исходу. Њега поштују и боје га се сви становници више него цркве...⁸ Сличну функцију као место рано историјског култа имало је тзв. Swi-etensee (Свето језеро) код Требача, срез Бесков. Шуму Зутибуре, данас Schkeitbar у лајпцишком срезу, становници су поштовали као бога и у њој видели неповредиву светињу.

Поред култа који је извесне воде и шуме сматрао светим, старо српско становништво поштовало је и домаће богове, приносило им жртве очекујући од њих помоћ.⁹ Да је оно замишљало оживљену природу и човеков живот у власти духова и демона, сведоче митске представе о водењаку, подневници и змији које спадају у архаичне типове бајки о чаробњацима и животињама као најстарије врсте традиционалне лужичкосрпске народне културе.¹⁰

И погребни обичаји као и култ предака, нарочито поштовање значајних припадника горњег слоја, били су чврсто везани за паганску веру и били њен важан садржај. Поред гроба умрлих певале су се тужбалице, играле тужне игре и јело се у част умрлог. Првобитно су племенски припадници спаљивали своје мртве, скупљали остатке у посуде и сахрањивали. Милчани су подизали мртвима гробове могиле (Hügelgräber). Мртве би спалили на ломачи и на месту ломаче насули земљу. Већина српских племена веровала је у загробни живот, зато се мртвима у гроб стављала храна и други предмети (накит). Словенски гробови уз Салу нарочито су богати накитом, као прстењем и бисерима.

Српским племенима вероватно нису били познати већи храмови као код њихових северних суседа. Ова појава зависила је од стања друштвеног развоја и раног губитка слободе наведених племена.

Значајну улогу у друштвеном животу племена играло је познородовско уметничко стварање. Њихове елементе и традиције видимо нарочито на облицима и декорисању предмета за свакодневну употребу. У керамици су се утврдиле као главни орнаменти таласасте, зупчасте и други узорци. Вешто израђена дрворезна и мала пластика од глине, рога и дрвета указује исто тако на народну уметничку традицију појединих племена.

⁸ Thietmar von Merseburg, Chronik I/16, по: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe*, св. 9, Berlin.

⁹ Thietmar von Merseburg, Chronik VIII/69.

¹⁰ P. Nedo, *Sorbische Kultur, Bautzen 1975*, стр. 7.

У Штекнесбергу код Мерзебурга сачувала се мала пластика у рогу у облику човечије главе а из доњолужичкосрпског Торнова, слично коњској глави, дршка дрвене црпалке. Бисер и други накит указују на облике уметничко-занатског рада који су чврсто везани с даљим развојем заната и индустрије (Gewerbe). Занатлије су обрађивале нарочито сребро и бронзу, понекад и злато. Тако су у IX/X веку српске кујунџије уз Салу израђивале лепе минђуше и при томе, по великоморавском узору, користили златарску технику старога Рима: гранулацију и филигран.

Култ и уметност српских племена одговарали су у време између VI и X века стању развоја производних снага, друштвеним приликама и традицијама које су владале код појединих племена. Као и неки други важни садржаји духовне културе, они су били тешко погођени експанзијом немачког феудалног племства и у великој мери закопани и уништени.

Политички развој и ратови за независност (631—990)

У политичком развоју српских племена раног доба разликујемо две фазе, етапу релативно мирног развоја и време ратних конфликата с франачком и немачком феудалном државом. У њихов друштвено-политички живот умешала се нарочито експанзија немачког племства на исток у X веку и уништила политичку слободу српских племена и потчинила је двоструком угњетавању, социјалном и политичком. Напад туђе војске, одбрамбени ратови, одбијање трибута и устанци на српској територији између 766. и 990. године могу се у писаним изворима наћи око тридесет пута.¹¹ Између 766. и 897. било је подузето четрнаест франачких и источнофраначких ратних похода против српских племена, нарочито оних која су се налазила поред Лабе и Сале. На другој страни, српска племена су предузимала пљачкашке упаде у граничне области Саксоније и Тирингије. Хроника тзв. Фредегара прича да се Дерван, кнез Лужичких Срба, одвојио од франачког царства године 631/632. и пришао Самовом словенском царству. Заједно са владаром Самом, водио је низ ратова који су разбили франачку врховну власт на Сали и учврстили политичку независност Срба у тој области. Године 641. тириншки војвода Радулф склопио је договор са својим источним суседима о истим правима и казнама за све. Из ових догађаја потичу прве познате политичке акције српских племена. После овога извори дуго ћуте о овим областима.

¹¹ J. Brankač, *Betrachtungen zur politischen Geschichte der elbslawischen Stammesverbände im 9. Jahrhundert u'L'Europe aux IXe — XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux, Varsovie 1968, стр. 391—417.*

Поново су се одмах после доласка Карла Великог нашли у оквиру франачке политике. Године 766. продрла је франачка војска у област источно од Сале и победила словенска племена око Weidahaburga (Wettaburg крај Наумбурга). Ови су године 782. збацили франачку власт и продрли у Тирингију и Саксонију. Карло Велики наредио је да се поведе војни поход против устаника и поверио га тројци својих највиших дворских достојанственика. Антифраначки устанак Саксонаца онемогући поход. Године 805/806. опет видимо франачку војску у српским областима. У бици код Hwerenafelda (близу данашњег града Делича код Лајпцига) 806. погинуо је краљ Милидух у одбрани племенске слободе.¹² Други племенски краљеви се после смрти Милидуха потчинише Францима. После ове битке потпао је добар део области између Халеа и Магдебурга под франачку власт. Даљи устанци ређали су се 816, 838. и 839. Те године пао је у бици против Саксонаца Чемислав, кнез Коледића. Његов главни град, као и друге градове, уништили су Саксонци. Нови кнез изабран у ратним немирима пристао је на плаћање данка победиоцу. За казну Саксонци су одузели моћним Коледићима део њихове земље. Године 851. и 856. поново су се поробљена племена подигла, а исто тако и 858. Ове борбе одвијале су се у оквиру ратовања између Великоморавског и Источнофраначког царства, а делимично као устанички савези (Aufstandsbünde). Тако су се 869. ујединила племена поред реке Бјели Халштроф (Weisse Elster) са Суселцима, Чесима и другим суседима, Гломачима, Милчанима, Лужичанима и продрли преко старе тириншке границе у Источнофраначко царство. А 880. године Гломачи, Чеси и Срби са другим околним суседима подигли су се на устанак. Устаничке покрете савладали су франачки грофови и војводе који су владали у тзв. Limes-у Sorabicus-у.

У X веку појачали су се освајачки походи саксонско-немачких феудалаца на земљу Полапских Словена, Чеха и Пољака. Циклус освајачких ратова почео је краљ Хенрих I године 928/929. Још као син саксонског војводе Ота ратовао је против Гломача не покоривши их. У својој невољи Гломачи су тада позвали мађарску племићку војску у помоћ, која је ту прилику искористила за пљачкашки поход на Немачку. Немачком краљу је пошло за руком да организовањем јаке коњице учврсти ратну силу немачке феудалне државе. Те преко потребне мере за централизовање немачке државе и одбијање упада мађарских племића негативно су се одразиле за судбину словенских племена на Лабу. Још на сабору у Вормсу и Мајнцу немачко племство се спремало за освајачки рат. Године 928. немачки краљ је без повода напао Стодоране уз Хавел и убрзо затим 929. године и племе Гломача. Њихов главни град Гану опседали су 20 дана.

¹² *Chronicon Moissiacense, u MGH SS, sv. I, HRSG. von G. H. Pertz, Hannover 1826, стр. 307 и даље.*

После освајања града поубијали су све мушкарце, а жене и децу одвели у ропство.¹³ Овај напад сломио је војну силу најјачег српског племена које се више од 70 година храбро бранило од франачко-немачких освајача. После тога Хенрих I напао је Праг и потчинио чешке кнежеве под немачку власт. У то време вероватно је изгубило слободу и племе Њжића које је било настањено око данашњег града Дрездена. Године 932. тај исти краљ је потчинио племе Милчана и Лужичана напавши их из правца града Мајсена који је у међувремену подигнут. Дуго је опседао јако племенско средиште Лужичана Љубушу (Liubusua), освојио га и спалио.¹⁴

Године 936. немачка краљевина је освојила или добила под своју војно-политичку контролу земље које су се простирале од Прага преко Мајсена и Бранибора чак до Балтичког мора, као и сва српска племена. Њихова зависност састојала се нарочито у плаћању данка. Између Рудних планина и Хавела основани су на стратегијски важним местима немачки градови у којима је седела војна посада која је владала племенима. Немачки војни феудалци у полапским областима владали су веома сурово. Ото I, син Хенриха I, уздигао је до највеће моћи немачко феудално краљевство. Он је учврстио власт у освојеним крајевима, раширио је на југ до Италије и до западних области суседне Пољске. Под Отом I дошло је до јаких устанака Полапских Словена који су се масовно супротстављали освајачким методама немачког племства. У овим борбама још је доста велики део већ јако издиференцираног горњег слоја стајао на страни побуњених племена. Већ 936/937. подигло се велетски Редарији (Redarigo), исте године дошло је до рата са Чесима, који је трајао све до 950. г. Под војском маркгрофа Гера, кога је Ото I поставио за политичког надзорника, поробљавање и побуне су достигле највиши степен. Покорена племена организовала су устанке, одбијала плаћање данка и настојала да уклоне маркгрофа Гера. Геро је схватио да неће моћи у отвореној борби мачем да угуши побуну. Зато је измислио превару: позвао је 30 кнежева Полапских Словена на гозбу, претварајући се као да хоће с њима да преговара, почастио их вином и наредио да их побију (939).¹⁵ Чим се вест о овом недељу проширила, подигло се готово сва полапскословенска племена против омрзнуте туђинске власти и нападоше Саксонце од истока и севера. Саксонску војску под командом Хојка (Hoika) победили су Ободрити. Против ових уједињених снага свих племена (omnes nationes barbarorum) Геро није имао успеха. Ото I пође 939. године сам

¹³ *Widukindi von Korvei, Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, у: *MGH SS in usum scholarum*. Hrsg. von P. Hirsch, H. — E. Lohmann, Hannover 1935, I/35.

¹⁴ *Thietmar von Merseburg, Chronik I/16.*

¹⁵ *Widukindi von Korvei...*, II/20.

против побуњеника и водио је с њима многе борбе. Саксонски хроничар Видукинд из Корвеја прича да су Словени радије тежили „рату него миру“ и радије трпели „сваку муку него да драгу слободу изгубе. Свакако је прошло много дана док су једни ратовали за ратну славу и проширење своје власти, а други ставили на коцку слободу или најсуровије ропство“. У борбама узели су учешћа Ободрити, Редарији, Украни, Стодорани, Хавољани, Лужичани, Милчани и друга племена уз средњу Лабу. Устанак није угушен у отвореној борби. Тек издајом стодоранског кнеза Тугомира, који је био поткупљен, група око Хавела и побуњених племена која су насељавала области све до Одре била је најзад покорена, међу њима и Лужичани и Украни. На западном крају доњолужичке области Геро је наредио да се подигне град Јарина (Gehren), да би одатле могао лакше владати Лужичанима. Друга племена као Ободрити, Редарији и Милчани остали су и даље слободни.

За трајну феудалну власт над лужичкосрпским и полапским словенским становништвом војна средства немачке феудалне државе показала су се преслаба. Зато се у експанзионистичку политику умешало хришћанство. Помоћу заједничке вере владајућих и побеђених требало је српске области чвршће везати за немачку феудалну државу. Тако је требала да се даље спроводи феудализација земље економски и политички. Године 948. почело је идеолошко спајање новоосвојених области давањем Лужице и земље Цервиста новооснованој браниборској бискупији. Што се тиче спољне форме, она је завршена године 968. оснивањем бискупија у Мерзбургу, Цајцу (Zeitz) и Мајсену. Али су ратови трајали и даље. Године 950. обновљена су ратовања са Чесима, а између 954. и 963. уследио је нов талас устанака, нарочито северних Полабљана. Године 963. Геро је напао Лужичане. Лужичани, који су се били после 939. ослободили, били су после смелог устанка у „најљућој борби“ поново покорени и морали су поново плаћати данак и десетак немачким феудалцима. После тога Геро је напао суседну Пољску (963). После 971. још једном су се ослободили Милчани. Око 990. мајсенски маркгроф Екехард им је одузео стару слободу и нагнао их поново под власт и ропство немачког феудалног племства. Покушај да се још једном ослободе у току немачко-пољских ратова године 1003. није успео.

Ратови које су водила српска племена у IX и X веку били су већином праведни ратови. Земљорадничка војска и посаде утврђења бранили су у њима социјалну слободу већег дела припадника племена и политичку независност целог племена. За ове социјално-политичке циљеве положили су живот многи ратари, вазали и понеки кнез. У ратовима је уништено око 100 утврђења и око сто села. Само 839. године било је спаљено близу данашњег Цезица (Cösitz), округ Кетен (Köthen), 12 утврђених градова. Године 929. била је уништена Сана, средиште

племена Гломача, а три године касније велики лужички утврђени град Љубуша. Хроника из Мојсијака (Moissiac) прича да је син франачког кнеза 806. године опустошио племенске области Срба и уништио њихова утврђења. Слично је поступио Хенрих II године 1003. против Милчана. Због веће моћи феудалног агресора и социјалноекономске структуре зараћених страна, Срби су у овим ратовима претрпели војни пораз. Они су изгубили своју слободу. Политичка моћ у освојеним полапским областима прешла је у руке саксонсконемачког феудалног племства које је ту водило, како је већ писао Фридрих Енгелс, „руши-лачке и освајачке ратове“.¹⁶

Под војно-политичком влашћу немачких феудалаца у XI/XII веку

После анексије српских области садржај и карактер политичког развоја у покореним областима, нарочито однос између завојевача и побеђених, одређивали су у великој мери немачки феудалци. Временом у све већој мери политички догађаји на територији српске марке били су везани за важне друштвене и политичке процесе у немачкој феудалној држави, која се у другој половини X века развила у Свето римско царство и у јак политички фактор у средњој Европи. Немачки племићи ослањали су се у освојеној области на систем бургварда, малих феудалних државних јединица које су продужавале делимично стари српски поредак жупа и утврда и концентрисали се нарочито уз Лаб. Ови бургварди били су војни ослонци племићке моћи. Уз њихову помоћ било је могуће јаче везати покорене области за немачку феудалну државу и образовати црквену организацију. Српска племена преуредила су се и постепено претворила у грофовије и маркгрофовије. Међу њима су биле најважније Мајсенска марка и Источна марка — Марка Лужица. Првој је припадала дуже времена Милска, касније будишинска област. У обема маркама од 1046, респективе 1089, владао је већином феудални род Ветина. Од 1002. па до 1031. област Лужица и Милска припадале су пољској феудалној држави, која се у више ратова борила за освајање обе области. У том немачко-пољском феудалном конфликту источносрпске племенске територије биле су већ објекат а не субјекат политике.

По завршетку немачко-пољског ратног конфликта око српских области, марке Мајсен и Лужица су се развиле сразмерно брзо у јаке феудалне територије, чему су у великој мери до-

¹⁶ F. Engels, *Über den Verfall des Feudalismus und Aufkommen der Bourgeoisie*, u Marx/Engels, Werke, св. 21, Berlin 1962, стр. 396.

принели економски напредак, број становништва и величина српских области.

Немачки маркграфови, углавном тада још етнички српских територија (Мајсен и Лужица), по својим политичким позицијама били су равни немачким војводама и потпадали су под непосредну краљеву власт. У време такозване распре око инвеституре (1073/76 — 1122) политички развој српских области, нарочито Мајсенске марке, био је тесно везан за жестоке борбе између појединих група немачке владајуће класе. Ратови који су се тада водили између припадника и противника цара и римске реформне струје вођени на српској територији, овде као и у другим деловима Немачке били су штетни нарочито за ратаре и занатлије. Племићи су пустошили сељацима њиве, клали ратарима стоку, палили дворове и села, терали становништво из њихове домовине. Тек по завршетку ових догађаја победио је процес стварања феудалних територија, који је потом у српским крајевима довео феудализам до пуног процвата.

Економске промене, унутрашња колонизација и социјални развој у XI и XII веку

Основа привреде сеоског становништва била је и после пада у ропство скоро свугде ратарска производња. Уз већ познате пољопривредне културе дошло је још вино. У неким крајевима Лужице, и поред већих река, рибарство је имало велики значај. Земљорадничка производња и раноградски занати полако и стално су се и даље развијали. Ратарско оруђе се ширило по земљи, феудална продукција, која је била у X/XI веку исто тако ојачала, временом је достигла већи степен. У земљи је превладао систем двопољне привреде. Орало се воловима, крвама и коњима. Помоћу коња је обрађивана нарочито тешка и мокра земља. И баштованство је у то време видно расло. Воће, које је давало протеине, било је за човека важно исто колико и жито. Све у свему, знатно су повећани приноси ратарске производње. Рачунамо да је једна ратарска породица од четири члана обрађивала око 16 ha земље (за 40 дана орања за циклус жетве било је 8 ha засејано житом а 8 ha користило се за пашу). Даљих 16 ha корисне површине могло се користити и као ливаде за пашу. Преостала земља, у XI веку око 60 ha на породицу, још је била некултивисана. Теоретски привредна сфера сачињавала је за такву породицу око 100 ha, што према рачуну одговара на четири становника 1 km² (ако додамо друге потрошаче, као горњи слој и занатлије, смемо рачунати са 4,2 становника на 1 km²).¹⁷ На 40.000 km² колико је обухватала територија српског станов-

¹⁷ H. Lowmiański, *Początki Polski*, св. III, Warszawa 1967, стр. 312 и даље.

ништва¹⁸ у XI веку долазило је око 170.000 људи. С напретком ратарске производње и прирастом становништва видно се проширила култивисана земља. У шумским пределима средње Лужице ратари су крчењем шума створили прве чврсте сеоске везе између племенских области Лужичана и Милчана. Многа имена села која су иста, нпр. три Сублице (351) и села чија су имена у вези са сечењем и паљењем шуме, сведоче о процесу унутрашње колонизације ратара између Сале и Бобре/Нисе. На тај начин су се током векова створиле од изолованих племенских области повезане сеоске територије (1150/1200). У неким немачким и чешким изворима у то време звали су их Српска земља (Swurbelant), Зурбија (Suurbia) или Зрибија (Zribia). У њима је тада постојало око 4.000 до 5.000 српских насеља. У овај процес насељавања умешала се немачка колонизација која је у великој мери изменила привредну моћ и насељеност земље као и њену етничку слику.

Кад је немачка феудална држава потчинила старосрпско становништво, оно је већ било социјално јако диференцирано. Између 950 и 1100. године у освојеним областима коначно су се образовали феудални односи који су формирали друштвене односе свих социјалних група радног народа према владајућој класи. Тај компликовани и још тачно неодређени процес одвијао се у специфичним приликама војно-политичке власти немачког племства. После пораза у одбрамбеним ратовима покорено становништво и његова земља дошли су у руке немачког краља, који је и једно и друго временом поделио међу световне и духовне феудалце. Мањи део бившег горњег слоја радио је заједно са освајачима, већи део био је уклоњен с економских и политичких позиција и делимично уништен или социјално деградиран. Свакако је немачка феудална држава разбила у доброј мери и старе жупске и тврђавске институције и уместо њих створила већ наведене бургварде и грофовије. Ниже административне јединице српског становништва (жупе) могле су деловати само у крајевима око Мајсена као друштвени фактор.¹⁹

На почетку XI века на српској територији постојала је већ класа робова и неслободних, као и класа слободних ратара и ветеника, ратника који су служили (wethenci). Већину становника чинили су мање слободни поданици који су плаћали данак и порезу, који су се већином називали „smurdojo“ (помињани од 1040. године наовамо).²⁰ Претежна већина српских ратара жи-

¹⁸ L. Leciejewicz, *Die wirtschaftliche Gliederung der elbslawischen Stämme im Lichte der Schatzfunde*, u *Zeitschr. f. Archäologie*, св. 1 (1967), стр. 229 (тамо: 37.500 km за српска племена).

¹⁹ H. Pannach, *Das Amt Meissen von Anfang des 14. bis Mitte des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1960, стр. 42.

²⁰ Рыскин, *Смерды в областях немецкой колонизации XI—XIII вв.*, Вопросы Истории, 3/Л948, стр. 74—88. У почетку је вероватно део Смурда био социјално и правно слободан.

вела је на краљевској земљи и потпала под директну власт краљевских службеника, којима је био потчињен већи део српске племенске територије као лено и службено имање (бенефиција, министријум). После краља највиши феудалци били су маркгрофови, бискупи, витези и други вазали. Они су од народа који су живели на територији утврђења скупљали најразноврсније данке, надгледали извршавање служби и већином били њихове судије. Током развоја од тих слојева помало се створила од класе зависних становника класа српских феудалних ратара. Масу тих ратара у XII веку чинили су власници средњих домаћинстава. На њима је углавном лежала материјална производња и давање највише порезе (између Сале и Мулде око 30, између Лабе и Бобре/Нисе око 10 дружина). Бољи економски положај имала је у то време група сеоских старешина (*supani*, 1181. поменути први пут) и ратари који су с коњима служили (*withasi*, 1181. поменути први пут).²¹ Они су имали више земље и своје коње, и добили су правне и економске предности за разне службе, као скупљање порезе и тумачење. Неки од њих откупили су касније наследно право на домаћинство и тако социјално напредовали. Становници који нису уопште имали земље (истерани из свог власништва ратари, послуга) чинили су најсиромашнију групу сељака. У другим правним односима и под нешто друкчијим економским условима живели су рибари, ловци и пчелари.

У освојеним областима раширило се феудално велепоседништво. Нарочито су материјална средства прешла у својину немачких бискупа и манастира. Манастири, као *Bosau* (основан 1114), *Petersberg* код Халеа (основан 1156), лужички *Dobriluk* (осн. 1156), Маријина звезда (осн. 1248) и други, скупљали су тада најразличитији данак у више од 800 српских села. Тако су манастиру *Bosau* код Цајца плаћали десетак око 1180/1200. г. становници више од 140 српских села, и то снопове овса, ражи и пшенице. И порезе становника и друге службе, по пореклу и висини врло разноврсне, полако су прелазиле у суров систем феудалне експлоатације. У неким крајевима покорено становништво бранило се од ове врсте обавеза одбијањем плаћања данка, порезе и десетка. Још 1255. г. манастир Рода крај реке Фуне (код Бернбурга) убирао је у страху по живот данак од „злог словенског народа“ (*natio perversa*).²² И правни положај становника био је источно од Сале у XII веку исто тако знатно издиференциран. Покорени сељаци били су подељени на пет

²¹ *Urkunden der Markgrafen von Meissen und Landgrafen von Thüringen (1100—1195)*, Hrsg. von O. Posse, *Codex diplom. Sax. Reg.*, 1. Hauptteil, 2. Band, Leipzig 1889, бр. 446, стр. 309 и даље; J. Brankač, *Studien zur Wirtschaft und Socialstruktur der Westslawen...*, стр. 196 и даље.

²² *Codex diplomaticus Anhaltinus*, Hrsg. O. v. Heinemann, Teil II, *Des-sau* 1883, бр. 215, стр. 163.

правних ступњева, а важеће право XIII века, тзв. Sachsenspiegel, разликовало је у основи две групе српског становништва — слободне и неслободне.

У свему запажамо да се друштвени развој српског становништва од краја X века на овамо одвијао компликованије и под двоструким ропством. За време XI/XII века, у ствари све до доласка немачких колониста, српски поданици које је шачица немачких племића потчинио, чинили су гро становништва. Они су били носиоци готово све производње пољопривредне, сточарска и занатске, и сачували низ оригиналних културних навика, обичаје и традиције. Социјално-економски и политички положај Срба у то време био је сличан друштвеним односима словачког народа под влашћу мађарских феудалаца. Тек друга етапа немачке феудалне експанзије, која је захватила српске крајеве око 1150/1250, изменила је у многим погледу ову историјску ситуацију и развој.

Јан Бранкач

Са лужичкосрпског превела,
Нада Ђорђевић